

Եւ յիշատակս ալ քառամի,
Ա՛հ, այն ատեն ես կը մեռնիմ:
ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԶԵՑԹՈՒԽԻ 1895Ի ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐՈՒԽ
ՏԵՂԱԿԱՆ ԲԱՐՔԵՐՈՎ, ԵՒ ՀԻՆ ԴԵՊՔԵՐՈՎ, ԱԼ ՃՈԽԱՑԱՇ

ԳՐԵՑ Գ. ՏԷՇԵԼԵՔ

Բ. ՄԱՍ

ՓԱՐԻԶ

1946

Արևական գործիքները
Հայոցները պատմուի

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՏՈՐԻ ՄԱՍԻՆ

Աշխատութեանս առաջին հատորն սկսանք 95ի պատերազմական գործողութիւններով եւ նկարագրեցինք Բերդիկ Զայի ընդհարումը հոկտ. 27ին, մաս մը Զէյթունցիներու եւ թուրք սաղմնային բանակին միջեւ, Զահան գետին եղերքը, Զէյթունէն 8 ժամ հեռու։ Յետոյ մի քանի տողով յիշեցինք Զօրանոցին գրաւումը եւ Զէյթունցոց յաղթական արշաւանքները, մէկուկէս ամսուայ ընթացքին, քաղաքին արեւմըտեան կողմը, փրկելու համար վտանգուած հայ գիւղացիները, մինչեւ որ շարժիլ սկսաւ լրացած ու կազմակերպուած մեծ բանակը դէպի Զէյթուն։ Խօսեցանք Զէյթունի թշնամիններուն վրայ եւ միջանկեալ ներկայացուցինք Ազիր փաշայի պատերազմը 1862ին։ Տուինք Զէյթունցոց առաջին ընդդիմութիւնները Ծէմզի փաշայի բանակին դէմ 1895 դեկտ. 14ին։ ուրէէ յետոյ ընդհատեցինք պատմութիւնը նկարսգրելու համար Զէյթունը իր տնտեսական եւ առողջական պայմաններով, իր քաջութիւններով, հինաւուրց հայկական բարքերով, կրօնական եւ աշխարհական չէնչող կեանքով։

Այս երկրորդ հատորին մէջ վերստին ձեռք կ'առնունք պատմութեան թելը, մանրամասնօրէն խօսելու համար պատերազմական գործողութեանց վրայ, սկիզբէն մինչեւ Սանտօնի ճակատամարտին վերջը, դուրս ձգելով միայն հոկտ. 27ը եւ դեկտ. 14ը որոնց նկարագրութիւնները կը գտնուին արդէն առաջին հատորին մէջ։ Հոս պիտի տեսնենք ուրեմն Հնչակեան գործիչներուն դերը գործողութիւնները դեռ չսկսած, Զօրանոցին գրաւումը, Անտըռունի եւ Ենիճէ Գալէի ճակատամարտները, Ֆրնուզի գերմարդկային ճիգերն ու դժբախտութիւնները, Զէյթունի հերոսներուն նկարագրութիւնը եւ իւրաքանչիւրին կատարած դերը, եւ վերջապէս Սանտօնի մեծ ճակատամարտը, Զէյթունի արեւելեան կողմը, դեկտ. 15ին, որով կոտրեցաւ թուրք բանակին թափը միանգամ ընդմիշտ, եւ որուն անունով կոչուած է այս ամբողջ աշխատութիւնը՝ ՍԱՆՏՕՆ վերնագրով։

ԶՈՐԱՆՈՑԻՆ ԳՐԱԻՈՒՄԸ

Լսինք որ 1895ը հայութիւնը անճիտող սոսկալի տարիներէն մին ևզած էր եւ այդ արեան հոտը կուգար արդէն մինչեւ Զէյթուն։ Հոս ալ մահը իր աւերը պիտի գործէր անշուշտ աւելի կամ նուազ չափով, ևթէ Զէյթունցիք չվարուէին իրենց նախնեաց ոգլով եւ չպաշտպանէին իրենց կեանքը, ինչպէս եւ շրջակայ գիւղերու եւ Կիլիկիոյ կարգ մը քաղաքներու հայ բնակչութիւնը։ Յիշենք այս մասին Տէր Յակոբեանի դատաստանը, « Յուշիկը Զէյթունի » հատորին։

« Յաւալի է արդարեւ, որ գտնուեցան այնպիսի ողորմելի մտայնութիւններ, ու թերեւս տակաւին կը գտնուին, որոնք ենթալրեցին որ եթէ Զէյթուն հանդարատ մնար, այդ կոիւնները հոն տեղի պիտի չունենային։ մինչդեռ իրականութիւնը այն էր որ եթէ Զէյթուն չբարձրացնէր անգամ մըն ալ իր խրոխտ ճակատը Կարմիր Սուլթանին արիւնաքամ բռնակալութեան դէմ, հիմա Զէյթունի մէջ կրետէի թուրքերը զետեղուած էին եւ Կիլիկիայի հայութիւնը բնաջնջուած ... »։ Այս մարգարէութիւնը պիտի կատարուէր 1895էն քսան տարի յետոյ։

Գիտենք որ ճգնաժամի օրերուն հզօրներու ամենաքստմնելի միջոցն է վատ գրգռութիւնը, փրօվօքասինը, տկարը յանցաւոր հանելու եւ իրենց ոճիրները քողարկելու մտադրութեամբ։ Օրինակ մը տուինք թէ ինչպէս այդ տարուայ ապրիլին (տես Գլ. լ.)՝ Զէյթունի առողջապահական պայմանները), դեռ ո եւ է յեղափոխական ներս չմտած, կառավարութիւնը միջադէպ մը ստեղծած էր արդէն Զէյթունի մէջ։ ծագումով մարացցի հայ կնոջ մը յարաբերութիւնը թուրք զինուորներու հետ, Զէյթունցոց աչքին տակ, եւ ատոր հետեւանք յուզումներ, հրդեւ, բանտարկութիւններ, եւն։ Միեւնոյն ատենները պատահած էր ուրիշ դէպք մըն ալ զոր կ'արժէ յիշել իրեւ յատկանշական, ցոյց տալու համար թէ ինչպէս կը վտանգուին բարտօք յարաբերութիւնները։ Զէյթունէն քառորդ ժամ հեռաւորութեան վրայ, արեւմտեան կողմը, կը գտնուի սքանչելի աղրիւր մը, Ակ կոչուած, որու շուրջի պարտէզներուն մէջ մի քանի ընտանիքներ չուած կ'ըլլային ամառը։ Օր մը թուրք երիտասարդ մը, մալ միւտիրին տղան,